

НАЦИОНАЛНА ХУДОЖЕСТВЕНА АКАДЕМИЯ
ФАКУЛТЕТ ИЗЯЩНИ ИЗКУСТВА
КАТЕДРА ИЗКУСТВОЗНАНИЕ

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за придобиване на образователна и
научна степен „доктор”

НИНА ТРИФОНОВА КАЛФОВА

Оброчни плочки от региона на Одесос
(IV в пр. хр. – IV в сл. Хр.)

*

Култови практики и художествени особености

изготвил:

Нина Трифонова Калфова

научен ръководител:

доц. Д-р. З. Ждраков

София 2013 г.

Дисертацията е структурирана в две части – текстова част и каталог, съдържащи общо 305 страници. Текстовата част се състои от увод, пет глави, заключение, приложение от изображения, таблици, схеми и карти, и използваната литература. Каталогът също е разделен на две части – текстова част, съдържаща кратко описание на паметниците, с информация за тяхното местонамиране, размери и инвентарни номера. На местата, където липсват инвентарни номера, предложените в публикациите такива не отговарят на тези в инвентарните книги на Археологически музей гр. Варна, поради което те не са упоменати. Изобразителната част от каталога съдържа както собствени снимки направени по време на работата с материала в Археологически музей гр. Варна, така и такива от публикации, цитирани по съответния начин.

УВОД

Уводът се състои от 7 страници, в които са посочени аспектите на формиране на религиозните вярвания и култовите практики. Изложени са основните цели и задачи на изследването. Очертан е териториалният и хронологическият обхват на темата. Посочени са използваните методи на работа и са означени някои характеристики на оброчния материал, които помагат за разкриване тайните на изобразяваните ритуали. Не на последно място е направен кратък очерк на състоянието на проучванията.

Изправяйки се срещу неизвестното, праисторическият човек е имал нужда да преодолее страха си от него, което предизвикало раждането на религиозните вярвания и практики. Това станало чрез претворяване на вярванията за природните явления в митове и религиозни системи. С помощта на мита били „облечени” идеите за природата, предметите, явленията и процесите в обществото. Чрез система от символични култови действия хората създали обредите и ритуалите, благодарение на които уреждали отношенията си с боговете. През Античността един от тези ритуали е практиката за поднасяне на

оброк. Оброкът бил обещанието на човека, израз на задължение и благодарност към „Бога”, един от способите за изразяване на почитта към боговете.

1. Цели и задачи:

Основната цел на изследването е да се направи опит за обособяване на отделни иконографско–стилови характеристики на оброчните плочки от Одесос и региона, чрез анализ на иконографията и представените култови практики върху тях. Проследяването на иконографските и стилови особености на изображенията и изобразителните сцени, използвани върху оброчните плочи, би позволило да се установят практикуваните ритуали и обреди, да се определят тенденциите в използването на изобразителни сцени и да се направи опит за локализиране на свещените места и производствените ателиетата. При постигане на така поставената цел би могло да се допълни общата картина на религиозния живот в проучвания ареал и трудът би се превърнал във важно допълнение към извършените до момента изследвания на различните представители на гръко-римския и тракийски пантеон, като Тракийския конник, Аполон, Асклепий, Зевс и Хера, Трите нимфи, Херакъл, Дионис и др. За постигането на целта бе изградена структура от задачи, чието изпълнение предполага достигане до отговор на така поставената цел:

- Първата задача на изследването бе установяването на историческата и религиозната обстановка през разглеждания период (IV в. пр. Хр. – IV в.) и опит за локализация на скулптурните ателиета в града;

- Втората задача бе опит да се предостави една нова гледна точка при изграждането на типологическата зависимост между оброчните плочи, най–вече сред тези, посветени на Тракийския конник;

- Като трета задача бе заложено да се направи опит за локализиране храмовите постройки въз основа на местата със струпване на посветителски материал.

2. Методи на работа:

- иконографски и стилев анализ;
- типологична класификация;
- топологичен метод;
- сравнителен анализ;
- описателен метод.

3. Териториален обхват на темата:

Със своите богати възможности за развитие, по отношение на икономиката и търговията, територията на гръцката колония Одесос и нейния хинтерланд дават възможност за развитието на богата изразна система в областта на религиозните вярвания, обреди и практики, и по-конкретно техния израз във формата на посветителските изображения от каменна пластика. Така за център на териториалното изследване бе възприета гръцката колония Одесос. В хода на работата, поради факта, че голяма част от паметниците носят иконографски и стилови белези, характерни за градския скулптурен център, които се разпростират далеч извън територията на Одесос, се наложи включването и на хинтерланда на града в териториалните граници на изследването. Мобилността на материала и възможността един по-заможен гражданин на околния град да пропътува разстоянието до Одесос и да поръча желаните скулптурен паметник или оброк, и след това той да бъде поднесен в храм в града или друго място, е друга причина за разширяването на териториалните граници.

4. Хронологически обхват на темата:

Колкото до хронологическите граници, то те най-общо могат да се очертаят от Античния и Римски период. Най-условно може да се възприеме, че това е времето от IV-III в. пр. Хр. до към IV в. Това е период на икономически и културен възход на Одесос, когато населението на града няколко пъти изменя своя религиозен пантеон и може да се проследи както по култовите паметници,

така и по оброчните плочи. Във връзка с уточняването на хронологическите граници на изследването, бе нужно разглеждането на спецификите на долната и горната граница и причините за техния избор. Долната граница може да се постави в периода между IV – III в. пр. Хр., поради няколко причини. На първо място, това е времето на първите сигурни сведения за Одесос и засвидетелстването на първите скулптурни паметници от града. Освен това, крайт на IV пр. Хр и началото III в. пр. Хр е времето и на първите оброчни паметници от града, като тези посветени на Тракийския конник от Галата и плочите на Диоскурите от Римските терми. Горната граница се обособява изключително естествено на базата на периода на залез на античните традиции и налагането на новата религиозна система – християнството, предизвикала почти пълното унищожаване на старите вярвания и практики. Обявяването на християнството за официална религия на Римската империята и поставянето ѝ наравно с останалите вярвания, в началото на IV в., пряко повлиява на религиозния живот и в Одесос. Вследствие на това са закрити голяма част от религиозните храмове и е наложена забрана за извършването на редица култови практики. Това поставя началото на края на практиките за поднасяне на оброчни плочи на старите божества и горната граница на изследването.

5. Състояние на проучванията:

Сред първите автори в България, които се занимават с въпросите, посветени на религиозните вярвания в региона на Одесос и оброчния материал от територията на страната, е Гаврил Кацаров. Той поставя основите на задълбоченото изучаване на оброчните паметници, като изследва и култовете към Дионис, Асклепий, Великия бог на Одесос, Зевс и Хера, Великата майка на боговете, Дунавския (Тракийски) конник. През 1938 г. той създава корпус на оброчните паметници с изображение на Тракийски конник¹, в който събира

¹ Katzarov, G. Die Denkmaler des thrakischen Rietergottes in Bulgarien. I-II, Budapest, 1938, 190 p

всички открити до онзи момент паметници от територията на България, а своята типология изгражда на базата на класификацията на V. Hoffiler.²

Върху проблемите, свързани с оброчните паметници и религиозните практики, както на територията на България през Античността, така и на Черноморския регион, работят още: Б. Борисов, Д. Ботева, Зл. Гочева, Ив. Дончева, Ив. Маразов, М. Мирчев, Г. Михайлов, Г. Тончева и др. Върху тях усилено работят Зл. Гочева и М. Оперман, които през 1979 г. издават I том на корпуса на паметниците на Тракийския конник³, включващ именно материали от Одесос и територията му. М. Мирчев от своя страна публикува една голяма част от оброчните паметници от Варна и региона, а Г. Тончева, която също публикува голям брой от тях, засяга най-вече въпроси, свързани с датировка, стилова и иконографска характеристика. Върху епиграфския материал значителни приноси в литературата внася Георги Михайлов. Други изследователи фокусират изследванията си върху паметниците, посветени на отделни божества и култови практики, сред които са Ив. Дончева, Зл. Гочева, Д. Ботева и др.

I. ПЪРВА ГЛАВА: КУЛТУРНО – ИСТОРИЧЕСКА ОБСТАНОВКА

Първа глава е изложена в 9 страници, в които са очертани въпросите около културно–историческата обстановка, в която съществува гр. Одесос. Тези въпроси и тяхното изясняване са съществени за правилното и пълноценно разбиране на ситуацията, в която се развиват религиозните вярвания, свързаните с тях култови практики и изразът им в материалната култова под формата на изкуството.

² Hoffiler, V. Thraci konjanik. In: *Viestnik hrvatskoga archeološkoga društva*, n.s. 6, 1902, 192-209p

³ Zlatozara Goceva, Manfred Oppermann. *Corpus cultus equitis Thracii. I. Monumenta orae Ponti Euxini Bulgariae*. Leiden, Brill, 1979. 122 p.

Основан като част от гръцката колонизация по западното Черноморие, Одесос се приема, че е основан в средата на IV в. пр. Хр., въпреки, че първите сигурни сведения за това идват едва от IV в. пр. Хр. от древногръцкия географ Страбон. Самият град преминава през бурни исторически промени, които обаче се отразяват положително. Наблюдава се както търговско–икономически просперитет, така и културно развитие, което не изоставало от „световните” тенденции в областта на изкуството и религията.

В първа глава се разглежда също така въпросът за етническият състав на населението. Въпрос, който е важен и оказва влияние на търсените по нататък отговори, свързани с религиозните предпочитания в региона, почитаните божества и дори прилаганите култови практики, изразени в паметниците на изкуството.

II. ВТОРА ГЛАВА: РЕЛИГИОЗНИ ВЯРВАНИЯ И ПОЧИТАНИ БОЖЕСТВА В ОДЕСОС И ХИНТЕРЛАНДА

Втора глава се състои от 34 страници и е разделена на три части. Първата част е посветена на религиозните вярвания и почитаните божества от Одесос и хинтерланда, втората - на храмовите постройки в града, а третата - на развитието на изкуството, търговията и занаятите. В тази глава бе разгледан по-подробно културно-религиозният живот на етнически пълното одеско население и бяха поставени въпроси, относно храмовото строителство, изкуството и занаятите. Въпроси, относно ателиетата и местата за почит на божествата. След очертаването на особено пълна етническа картина в града, през цялото време на съществуването му, става ясно, че в Одесос се обособява широко разнообразие в религиозния живот на града.

1. Религиозни вярвания и почитани божества в Одесос и хинтерланда:

Божествата в политеистичната антична религия не се радвали на еднаква почит и популярност, поради което се обособяват два типа - всеобщи и

регионални божества. Всеки полис изграждал своя индивидуален пантеон, предвождан от покровителя на града. Той най-често е наричан местен и се е смятало, че от него зависи животът и благополучието на полиса. Античните богове поучавали, наказвали и дарявали хората, като от своя страна хората се чувствали длъжни да се ръководят от желанията на боговете и да живеят така, че те да са доволни от поведението им. Чрез практикуваните в полисите религиозни култове, гражданите се идентифицирали и обвързвали в политическо единство. На територията на Одесос си дават среща три основни религиозни системи - гръцката, тракийската и римската. Образите на създадените от гръцката и римската практика божества се позовавали на антропоморфните сакрални фигури, изградени според класическия идеал за красота, т.е. нямало бог без образ. От своя страна, траките допълвали другите два пантеона, чрез своята склонност да възприемат божества, близки по нрав и функции до техните. Така, във времето на взаимодействие между различните етноси, боговете смесили своите характеристики и качества, а култовете, празниците и дори жреческите общества станали общи. Били приобщавани и други чуждоезични божествени образи, като фригийската Кибела, персийския Митра, египетския Сарапис и др. В Одесос се наблюдавало толерантност, търпимост и любопитство спрямо религиозните вярвания. Това било следствие на добре развитите търговско–икономически отношения.

В зората на своята история, жителите на Одесос почитали като свой главен бог и патрон Аполон. Той бил почитан като защитник на мореплавателите и прорицател. Ранно разпространение в Одесос имали и предгръцките божества Кабири. Проникването на култа към тях се дължало на контактите на местното население и колонистите с Егейския свят. А сред най-почитаните тракийски божества в Одесос били още: Тракийският бог–конник - Херос, Дарзалас, Асклепий и Великата Богиня майка Бендида.

Вероятно сред най-силно засвидетелстваните и почитаните култове е този към Тракийския конник – Хероя. Той е герой с полубожествен и/или царствен произход, идеал за човешката сила и храброст, покровител на народа

си. Херосът се разкрива като апотропично божество, носещо спасение. Той е обвързан с представите за върховен бог на тракийското население. Разграничат се два основни типа херои: митични фигури и хероизирани исторически личности. Митичните фигури са персонажи, на които е приписан божествен произход, а хероизираните исторически личности имат реални прототипи в лицето на най-храбрите и достойни сред мъжете, които след смъртта и ритуалното им погребение са обявени за херои. Те стават обект на слава и почит. Такива били някогашните тракийски царе – конници. Смиъла, които носи едно изображение, силно се подчертава от добавените към него епитети в надписа. В Одесос Хероят е познат с няколко епитета, сред които най-известният е Карабазмос или Карабизмос. Култът към него е свързан с идеята за живота след смъртта и лечителството. Друго прозвище, с което е почитан в Одесос е Пропилайос – божествен охранител на градските порти. Познати са още епитетите Перкос и Манимадзос, като Херос Перкос бил персонаж, свързан със скалните светилища и пещерите, с идеята за скритост и периодично явяване в света на хората. Епитетът Перкос пък се счита за вариант на табуираното истинско име на бога. Образът на Тракийския конник е до такава степен разпространен в региона, че се смята, че именно в Одесос е създадена и наложена сцената – Херос по време на лов. След зараждането на иконографските особености на Хероса през III – II в. пр. Хр., през II - III в. се наблюдава изключително широко използване на сцените, посветени на него.

Именно през римската епоха, освен култа към Тракийския конник, силно се популяризират в каменната пластика и култовете към Зевс, Хера, Кибела, Херакъл, Хигия и Асклепий, Хермес, Дионис и Трите нимфи. Освен изброените култове, в първа глава се разглеждат по-подробно и различни източни култове, като този към Митра, Кибела и Хеката. Почитан е още Хермес, чрез организацията на различни състезания и конкурси със спортен и културно-музикален характер, наречени Хермайя.

2. Храмовете на Одесос:

В Одесос е възможно да се обособят няколко храмови постройки, посветени на различни божества. На базата на оброчните плочи, като един от принципите за локализиране на храмове, могат да се обособят храмове и в извънградските части на Одесос и хинтерланда.

Предполага се съществуването на два храма, посветени на първият покровител на Одесос – Аполон. Единият се намира на ъгъла между улиците „Сан Стефано” и „Черноризец Храбър” (**фиг. 6**) Според откритите останки, храмът е правоъгълен, с късо предверие и едно продълговато помещение с две масивни канелирани колони в дорийски стил пред фасадата. Дорийският стил на колоните подсказва и ранната датировка на сградата. Открит е един фрагментиран надпис, който може да се датира в V в пр. Хр. В него се споменава името на Аполон Делфиний и предизвиква желанието на някои автори да идентифицират местоположението му с храмова постройка. Но това е несигурно, тъй като откритите архитектурни детайли се датират в III в. пр. Хр., докато надписа на Аполон Делфийски и главата на Аполон, също открита там, са от V в. пр. Хр.

Единственото светилище в града, което е идентифицирано със сигурност и е запазено във височина, е посветено на Херос Карабазмос. (**фиг. 7**) Той се локализира между Римските терми и късноантичната баня – Малките терми. Сградата е отчасти вкопана, с почти квадратен план и с размери 4,30 x 4,20 м. Ориентирана е по посоките на света, с вход от югоизток. Светилището е съществувало от края на IV в. пр. Хр. до средата на I в. пр. Хр. при разрушаването му от гетите. Тук се локализира и т. нар. теменос или свещеният район на античния град.

Може да се локализира още храм на Великия бог на Одесос на днешните ул. „Одесос” и ул. „Св. Климент”, въпреки че данните не са категорични. Колкото до храм на самотракийските божества, то за него има сведения във втория декрет за проксиния. Точното място на храма не може да се идентифицира, но намереният релеф на Диоскурите, в двора на църквата „Св.

Богородица” на ул. „Хан Крум” предполага, че храмът е бил някъде наблизо. В м. Кайлъка (дн. кв. Галата, гр. Варна) също може да се намерят доказателства за наличието на светилище, посветено на Херос Карабазмос. То се датира около IV - I в. пр. Хр. Останки от елинистическо светилище са открити и в местността Патрабана – южно от Галата.

На базата на разпространение и струпване на оброчни плочи, може да се направят заключения за приблизителното локализиране и на други храмове, както в града, така и в региона. Така на базата на изследваната представителна извадка от материала, можаха да се обособят зони на струпване на оброчни паметници, което от своя страна подсказва наличието на храмова постройка на даденото божество там. **(фиг. 15-22)** Например, паметници посветени на Тракийския конник се струпват както в градския център – Одесос, така и дн. кв. Галата, в с. Ветрино, с. Бозвелийско (около гр. Суворово), около с. Река Девня (дн. кв. на гр. Девня) и с. Манастир, Провадийско. **(фиг. 16)** Плочите на Зевс и Хера са намирани предимно около с. Река Девня (дн. гр. Девня) **(фиг. 17)**, а тези, посветени на Асклепий могат да се локализират около т.нар. Римски терми. В Античния и Римския свят често баните са придружавани от санаториални части за лечение на болни, където са почитани не само основните здравни божества на античния свят, но и други, което предполага, че там се е намирал голям храмов комплекс. **(фиг. 18)** Паметниците, посветени на Трите нимфи също се локализират в зоната на античния Одесос, с малки изключения. **(фиг. 19)** А намирането на по-голяма част от плочите, посветени на Дионис на територията на града, предполага наличието на голям център за производство на Дионисиеви скулптурни паметници в Одесос. **(фиг. 20)**

3. Изкуство, търговия и занаяти:

При хронологическото разглеждане на паметниците на изкуството се очертават основните тенденции в иконографското и стилово развитие на скулпторите от Одесос. Така през IV в. пр. Хр., подобно на каменната пластика на Античния свят, в Одесос се срещат основно надгробни и вотивни плочи във

висок релеф. Монументалните скулптурни паметници се изработват и внасят в града в много малко количество, а доброкачествените скулптурни произведения са предимно на божества, царе и магистрати. Независимо че официалното изкуство е основно, то наред с него започват да се формират местни ателиета със собствен стил на работа. Въпреки че предимно копира образци на атическата скулптура, одесоският майстор прави своите първи опити за самостоятелна работа и изграждането на собствен стил. Последният се характеризирал с плоскостност, линейност и статично предаване на фигурите. Въпреки че сюжетите били разнообразни, то повечето били възприети от Атика и Мала Азия. Местният стил започва по-осезателно да се откроява в началото на III в пр. Хр., когато в надгробната и вотивна пластика се появяват: ландшафтът, детската фигура и жанровите сцени. Централната сцена се развива във височина, а композицията се изгражда на основата на различни по стил и характер прототипи, обединени механично, без никаква връзка. Това показва първи опити за самостоятелна работа, без наличието на модел за подражание. През II в пр. Хр. вече се вижда, че майсторът не копира модела, а успешно работи самостоятелно. Местният стил все повече се налага, въпреки че схематичността, статичността и плоскостно моделиране на фигурите още са сред основните характеристики на творбите. След II в. пр. Хр., вече утвърдените техники и стилови характеристики на местните скулптурни ателиета предоставят възможност за свободна работа на майсторите. Започва развитието на отделните сцени, най-вече при паметниците на Тракийския конник. А след установяването на римската власт на територията на Балканския полуостров се наблюдават и нови тенденции, сред които и известно съобразяване в модата и насоките, продиктувани от новата столица – Рим и големите градски центрове. Появяват се нови божества и иконографските типове, свързани с тях. През II–III в. се наблюдава своеобразен бум на оброчните плочи, което неизменно е свързано с икономическия просперитет и развитието на града. Одесос се налага като висококачествен скулптурен център в целия регион. Въпреки, че част от наложилите се местни стилови характеристики, като схематизма,

непропорционалността на фигурите и до известна степен статичността на образите се запазват, то те не са странели и от тенденциите в „световната“ каменна пластика и изкуство.

Друго важно условие за развитието на местните скулптурни ателиета е материалът за изработката на паметниците – въпрос, често незасяган в литературата. Мраморът е може би и най–широко разпространеният материал сред оброчните и надгробните плочи. Той е достатъчно мек за обработка, но същевременно и трудно ронлив, за разлика от варовика. По–голяма част от обособените каменоделски ателиета използвали мрамор, като основен материал за своите произведения, въпреки че имало и такива от варовик. В тази връзка е необходимо повдигането на въпроса за това, откъде се е намирал мраморът като суровина. Каменоделските ателиета не са могли да съществуват без суровина за работата си. Най–подходящо би било наличието на местни залежи от мрамор, които да бъдат ползвани. В Античния свят са регистрирани два центъра за добив на каменен материал или каменоломна и единият такъв се намира в Североизточна България. На няколко места около Марцианопол (дн. гр. Девня) са регистрирани следи от длета и отпечатащи от вече отстранени каменни блокове. В местността Кайраците на северозападния край на Девненската долина е локализирана една от трите каменоломни кариери в района. Но от тях се е добивал мек варовик. Самият регион не разполагал с нужните залежи на мрамор, които да зареждат ателиетата. Така бе представен въпросът - откъде скулпторите са набавяли своя материал. Отговорът на този въпрос може да намерим в географската позиция на града и утвърдената му роля на морски и търговски център. Като един от най-важните центрове по Западния бряг на Черно море, в Одесос търговията се развила в две посоки: износ на земеделска продукция и суровини, предимно за Мала Азия и Гърция и внос на масла, керамика и различни стоки на лукса. Именно такива материали на лукса в началото били мраморните архитектурни детайли, надгробните плочи и необработени каменни блокове. При вноса на мрамор в града, основно място заемат прочутите мрамори от о. Проксенос.

III. ТРЕТА ГЛАВА: ХАРАКТЕРНИТЕ ОБРАЗИ И МОТИВИ НА ОБРОЧНИТЕ ПЛОЧИ ОТ ТЕРИТОРИЯТА НА ОДЕСОС И РЕГИОНА

Трета глава се състои от 33 страници. Тя е разделена на 2 по-големи части. В първата част се предлага нова гледна точка по отношение на класификация на изображенията върху оброчните плочи от Одесос и региона, посветени на Тракийския конник, а във втората, озаглавена „Елементите и образите в оброците посветени на другите божества от Одесос,, е направен опит за набелязване основните характеристики на плочите, посветени на останалите божества, на техните иконографски характеристики и особености, продиктувани от региона. Сред тях са тези на Аполон, Херакъл, Дионис, Асклепий, Зевс и Хера, Трите нимфи, Митра и някои изключения.

Предложената типология няма претенцията да обхваща всички изображения, открити на територията на Одесос и региона. Освен това, тук се предлага различна гледна точка при класифицирането на отделните паметници. Реална такава класификация можа да се изгради единствено по отношение на плочите на Тракийския конник. Както при всяка типология и тук се използва набор от критерии, а като основен такъв бе наложено изображението в релефното поле. В зависимост от него, паметниците бяха разделени на различните божества, а като основа за определянето на отделните групи, видове, типове и варианти и т.н. при паметниците, посветени на едно божество могат да се възприемат следните иконографски и стилови критерии: 1. Поза; 2. Предмети и атрибути; 3. Облекло и накити; 4. Сюжет на изображенията и др.

1. Тракийския конник:

При изграждане типологията на Тракийския конник от Одесос се използваха два основни принципа при работата. Първият бе позицията на конника, като първостепенна фигура в изображението, а вторият - вариативността на второстепенните елементи в изображението като змията, олгара, дървото и различните животни и човешки фигури съпътстващи конника.

Първият критерий – фигурата на Хероса, е също така и основен критерий при типологиите на Хофилер, Кацаров и Ботева, докато работата със второстепенните елементи на сюжета е новата гледна точка при сформирването на отделните подгрупи и видове. Така типологическата зависимост придобива следния вид:

I група: Тракийски конник в спокойна поза и атрибут в ръцете (**кат. № 1- кат. № 5**):

В тази първа група са събрани паметници с малки размери (12-18 см във височина и 16-17 см в ширина), правоъгълна рамка, леко заоблена в горната си част, без архитектурно оформление. Изключение прави една плоча. Конят е в спокойна поза, в посока надясно, а конникът е с лице в анфас, атрибут в ръцете – най-често патера или рог на изобилието и развята опашка на коня, представена извън релефното поле и навлизаща в рамката. Конникът е облечен с къс до коленете хитон и хламида. Наблюдава се употребата на боя върху рамката или релефното поле. Повечето паметници от групата (с изключение на 1 ранен) могат да се датират около втората половина на II и началото на III в.

II група: Тракийски конник по време на „жертвоприношение” (**кат. № 6 - кат. № 18**):

Паметниците от Втората група са с по-големи размери в сравнение с плочите с Тракийски конник в спокойна поза – около 40-60 см във височина и около 40-60 в ширина. Рамката е архитектурно оформена, чрез комбинацията на различни елементи като корниз, пиластри, архитрав или фронтон. Релефното поле е дълбоко и в него не се забелязва оцветяване с боя. Тракийският конник е в ход надясно с глава, обърната в профил или полупрофил. Конникът е облечен в къс до колената хитон и химатион. В дясната си ръка конникът държи патера или юздите на коня.

В зависимост от заобикалящите конника елементи, групата може да се раздели на три подгрупи:

1 подгрупа – Конник само с олтар (**кат. № 6, 7, 23, 24**); при която конникът е представен с повдигнат преден крак, поставен на правоъгълен, профилиран отгоре и отдолу олтар.

2 подгрупа – Конник с олтар, дърво и змия (**кат. № 8, 9,11-13,18-22**) За втората група характерен елемент е добавянето на дърво и змия. При нея зад олтара се вижда дърво със силно разклонена корона, а от нея се спуска змия, с глава насочена към конника. При тези паметници се забелязва силното взаимодействие между оброците и надгробните паметници, чрез символи като образа на змията, елемент обвързващ изображението с царството на мъртвите, и символ на възраждащата се природа; дървото, символ на дивата природа и на „Дървото на живота”. В комбинация с олтара, който е елемент на култовата практика, свързана с Тракийския конник, паметниците могат да се интерпретират като материален израз на традицията за поднасяне на дар на божеството, с което той да бъде почетен като покровител на природата и човека, отблъскващ злините.

3 подгрупа – Конник с олтар, дърво змия и адоранти (**кат. № 10,14 – 17**). Освен познатите елементи като олтара, дървото и змията, при паметниците от третата подгрупа се наблюдава изобразяването на одорант или одоранти с вдигнати нагоре ръце, в знак на почит. В тези паметници се представя сцената на жертвоприношение в най-пълния й смисъл.

Повечето представители на паметниците от тази група могат да се датират във III – II в. пр. Хр., като разполагаме с няколко примера, които в литературата са датирани през II – I в. пр. Хр. и няколко от I – II в.

III група: Ловуващ конник (**кат. № 19 - кат. № 59**). Тя също е разделена на две подгрупи:

- **1 подгрупа** (**кат. № 19 - кат. № 40**): Основна характеристика на оброчните плочи от подгрупа 1 е изобразяването на Тракийски конник в бяг надясно, с вдигната дясна ръка и държащ копие. Тази подгрупа се разделя на:

* вид 1: Ловуващ Херос с копие (**кат. № 19 - кат. № 27**): Паметниците, включени в този вид, са със сравнително малки размери. Рамката

е плоска, рядко архитектурно оформена. В плоско релефното поле е изобразен Тракийски конник в бяг или скок надясно. Конникът е облечен в къс до коленете хитон и хламида, развята назад. Дясната ръка на конника е вдигната нагоре и държи късо копие, насочено надолу. Паметниците от този вид могат да се датират около III в.

* вид 2: ловуващ Херос с копие и олтар (**кат. № 28 - кат. № 41**): Тук е интересна комбинацията на иконографски елементи от вид 1.1. и елементи от група II. Паметниците от вид Ловуващ Херос и олтар са със сравнително малки размери. Плочите са правоъгълни, трапецовидно оформени, със заоблен горен край. В релефното поле е изобразяван кон в скок надясно, чийто ляв крак е повдигнат и стъпва на нисък четвъртит олтар. Конникът е облечен в къс до бедрата хитон и хламида. В дясната си ръка държи късо копие, насочено към земята. Паметниците от вида се локализируют в периферията на района и се датират около края на II – III в.

- **2 подгрупа: Ловуващ конник и ловна сцена (кат. № 42 - кат. № 59):** Паметници от тази подгрупа се характеризират с изобразяването на Тракийски конник по време на лов, в който са представени и животните, обект на лова. В подгрупата се наблюдават вече наложени и напълно завършени сцени. Сюжетът и иконографията са достигнали върха в своето развитие чрез представянето на една единна и цялостна схема. В зависимост от изобразените животни, с които се бори конникът и сцените придобиват вариативност и могат да се обособяват 2 вида:

* вид 1: Лов на глиган (**кат. № 45 - кат. № 49**): При първия вид, освен познатите елементи на изображението, под конника е представена ловна сцена, в която конникът в компанията на едно или две кучета преследва глиган. При тях глиганът е в бяг, но има и изключения (**кат. № 60**), при които животното бяга в посока срещу кучето (**кат. № 61, кат. № 63**). Примерите, с които разполагаме, могат да се датират в края на II – III в.

* вид 2: Лов на сърна (**кат. № 50 - кат. № 53**)

Тракийският конник е представен по време на лов – в бяг надясно, облечен в хламида, развяваща се назад и къс хитон. В дясната си ръка той държи копие, насочено към земята, а с лявата юздите на коня. Под коня е представяна ловна сцена, при която куче гони сърна или елен. Сцената е символ на борбата на Хероса с дивото в природата, което се олицетворява с образа на сърната или благородния елен. Паметниците могат да се датират в III в.

Сред оброчните плочки с изображения на Тракийски конник се откриха и няколко паметника, които са поставени в групата на изключенията, както по отношение на иконографско–символната система, наложена в Одесос и региона, така и за цялата територия на разпространение на посветените му паметници. Сред тях са **кат. №70**, представящ лов на мечка – една от двете такива плочи известни в България; **кат. №71**, при която придружаващото животно е лъв и не на последно място **кат. №72**, при който под релефното поле в изобразена още една ловна сцена.

Оброчните плочи с Тракийски конник от Одесос и хинтерланда трудно могат да се поставят в единна хронологическа рамка, но на базата на така изградената типологическа зависимост, считам че би могла да се обобщи последния начин: плочите от иконографски група I са разпространени около II в. Втора група от плочите, посветени на Тракийски конник, се появяват около III в. пр. Хр., но широко се разпространяват едва във II в. пр. Хр. Този иконографски тип продължава да се разпространява през I - II в. от новата ера, но след края на II в. рядко се среща. Третият, и може би най-усложнен иконографски вариант на плочите, посветени на Тракийския конник, намират своите корени в региона около II – I в. пр. Хр., но апогея си достигат в края на II в. и през III в. Цялата хронологическа зависимост може да се обобщи и в направената **схема 1** в приложенията.

2. Елементите и образите в оброците посветени на другите божества от Одесос

Колкото до оброците, поставени на останалите богове, то може да се каже следното: за тези, посветени на Аполон, прави впечатление, че всъщност

върху тях е представян образът на Тракийския конник, а надписът недвусмислено говори за посвещаването на плочата на слънчевия бог. Вероятно следствие от някакъв вид религиозен синкретизъм. Освен паметниците посветени на Аполон, също така и плочите на Херакъл, Диоскурите, Дионис, Лечебната триада – Асклепий, Хигия и Телесфор, Трите нимфи, Митра, Хеката и изключенията, не могат да се поставят в класификационна зависимост. Единствено плочите посветени на Зевс и Хера до известна степен могат да се типологизират. Това стана, като се използва вече изградена типология на Д. Ботева. Тя предлага разделянето на паметниците на Зевс и Хера на седем типа, като само един от тях се среща на територията на Одесос и региона. Става въпрос за типа – Зевс и Хера, прави с жезли в ръцете. Има и един паметник, представящ Зевс, Хера и др. божества (тип VII по Ботева), който излиза от познатата схема. В настоящия труд посветените им паметници са разделени на 3 подгрупи – Зевс и Хера, Зевс сам и Хера сама, както и бяха обособени няколко изключения, при които е изобразен само орел с разперени крила – символ на зевсовата власт и сила.

При изграждането на така показаните типологически и иконографски зависимости между отделните паметници, направих опит за визуализиране на тяхната хронология и поставянето им на линията на времето, чрез изграждането на **схема 2**.

IV. ЧЕТВЪРТА ГЛАВА: ИКОНОГРАФСКИ И СТИЛОВ АНАЛИЗ НА ОБРОЧНИТЕ ПЛОЧИ

Трета глава съдържа 29 страници, в които е предложен иконографският и стиловият анализи на оброчния материал. При изграждането им можах да се направят следните заключения.

- **Тракийски конник:** Посветените му паметници са работени предимно от мрамор. Обикновено те са с правоъгълна форма, леко заоблени в горната си част. Размерите на плочите са сравнително малки, с изключение на по-ранните представители от III–II в. пр. Хр. Рамките често са архитектурно оформени с

пиластри и акротери, фронтон и фриз. Фигурата на конника заема централно място в композицията, в спокойна поза или галоп. Лицето му често е голобрадо и пълно. Облечен е в къс до коленете хитон и химатион, а като атрибути носи късо копие и понякога патера. Обособяват се няколко иконографски схеми, които носят различна символна натовареност. Всяка от тях се характеризира с наличието на различни животни или предмети, които да пояснят съответната функция на конника. Сред тях са змията, глигана, кучето и предмети като олтар, патера или рог на изобилието. Всички тези елементи от флората и фауната предоставят възможност за определяне на Тракийския конник, като бог на плодородието и медиатор между този и онзи свят. Бяха разгледани и отделните символни значения на присъстващите представители на фауната – конят, змията, глиганът и др., които недвусмислено говорят за символната натовареност, която носи всяка една от използваните сцени. Така се стигна до извода за обособяването на 3 сцени, които обаче не носят в себе си митологичния разказ – Конника по време на лов, завръщащия се от лов конник, заедно с животното, предназначено за пожертване, и не на последно място – божественият ездач по време на самото жертвоприношение. В тази част е обърнато внимание и на някои паметници, които представляват интерес с иконографията си и допринасят за разбирането на утвърдените сцени. Сред тях са: „Лов на мечка”, „Лов на глиган” и др.

- Аполон:

В иконографско отношение Аполон най-често е представян като млад мъж без брада, гол, прав, обърнат напред. В зависимост от смисъла, който носи в себе си оброкът, Аполон е представян с различни атрибути – лира, питон и др. Паметниците от Одесос не се различават в иконографско отношение от останалите, но въпреки това и тук е проявена местна особеност. Голяма част от плочите го представят като анонимния тракийски бог - Хероса. През този период почитта към Аполон не е особено разпространена, а Херосът е в апогея на развитието си и се наблюдава синкретизиране между двата слънчеви образа.

- Херакъл:

Образът на Херакъл е популярна тема в гръцкото и римското изкуство. При повечето изображения се използва една иконографска схема, която представя бога като възрастен мъж с брада, възлегнал се надясно върху простряна върху легло лъвска кожа. С нея се поставя въпросът за пируващия Херакъл заедно с други божества и адоранти, при което се усеща силната връзка с надгробните плочи от типа *coena funebris*. Позата на божеството и останалите елементи на изображенията подчертават хтоничния му смисъл. Но паметниците от Одесос носят други характеристики. В тях богът е представян прав, обърнат напред и гол. През лявата му ръка или през главата е праметната лъвска кожа. В повечето е изобразен като млад мъж с къса къдрава коса и голобрадо лице. Той е опрял на кривака си и носи ябълките на Хисперидите, понякога придружаван и от друго божество. С това отново се излиза от разпространената в Античния свят иконографска схема.

- Дионис:

В Античната иконографска традиция Дионис е изобразяван като зрял, с брада и бръшлян в къдравите си коси. Облечен в дълъг хитон и държащ лозова пръчка в ръка. Той бил придружаван от различни животни, като бик, козел, сърна, мечка, пантера, лъв и магаре. В края на V в. пр. Хр. образът на бога е изменен и той значително се подмладява. Вече е представян гол, като голобрад, красив младеж, с дълги коси, праметнал през рамо сърнешка или пантерова кожа, характерен елемент от облеклото му след IV в. пр. Хр. В плочите посветени на Дионис от Одесос и хинтерланда богът е представян прав, в анфас, придружаван често от част от тиаса си. В някои е изобразяван гол, само наметнат с небрида, а в други носи хитон и химатион. Дионис е с дълга, къдрава коса и бръшлянов венец с плодове на главата си. Най-често той е придружаван от Пан и пантера. А основните му атрибути са кантар, тирс с борова шишарка на върха, рог на изобилието и лоза. Паралел с дионисиевите паметници може да се търси с тези, открити в цяла Северна България или Римска Мизия, което предполага наличието на дионисиев производствен център от римската епоха, локализиран във или в близост до Одесос.

- Асклепий, Хигия и Телесфор:

Иконографията на Асклепий в античния свят се ограничава до възпроизвеждането на няколко статуарни типа, създадени през IV в пр. Хр. – спокойна мъжка фигура, с разрошена брада, облечен в химатион, придружаван от змия. Той често е придружен и от своята жена/ дъщеря Хигия, а понякога и от сина си Телесфор. Представян е седнал на трон или прав, опрян на тоягата си, около която се увива змията. Релефите възпроизвеждат статуарните типове, което предопределя и почти изцяло статурната му иконография. Това еднообразие се среща от центъра чак до периферията на Античния свят, с изключение на тракийските земи, където се наблюдава употребата на различна иконография. При нея Асклепий е представян както прав или на трон, така и на кон - иконографска черта вероятно е резултат от синкретизма на Асклепий с Хероса. В тракийските земи са познати два иконографски типа на Асклепий върху оброчните релефи. Първият от тях следва гръко–римската иконография и се открива предимно в градските центрове на провинцията като Паугалия, Сердика, Одесос, докато вторият тип възприема един локален аспект на култа и заема тракийската иконография. Този втори тип е засвидетелстван най-вече в извънградските светилища като Глава Панега, Баткун, Перник, Сливница и др. В Одесос и региона изображенията върху оброците се придържат към сцените, познати в градските центрове. Асклепий е представян прав, обърнат напред и наметнат с мантия, която се спуска от кръста надолу. Изобразяван е според класическата схема – с дълга къдрава коса и брада, подпрян на тояга или жезъл, около който е увита змия. Придружителката му Хигия е права, в анфас, с дълъг хитон и химатион, носи диадема на главата си, а косата и е прибрана назад. Тя често държи яйце. Телесфор пък е представян в много по–малка фигура, най–често между Асклепий и Хигия.

- Зевс и Хера:

Сред изображенията на Зевс на територията на България могат да се открият четири различни божества – Зевс Збелсурд, гръцкия Зевс, божество с малоазийски произход и местно божество. За разлика от него при

изобразяването на Хера, може да се търси единствено паралел с тракийско божество, много близко като функции до гръцката богиня. Плочите от Одесос, посветени на Зевс (сам или с Хера), са със сравнително малки размери, рядко заоблени в горната си част. Зевс е изобразяван в класическата си иконографска схема - прав, в анфас, наметнат от кръста на долу с мантия. Косата му е буйна, а брадата - ту дълга, ту къса. Хера също е представяна права, обърната напред. Тя била облечена в дълъг до земята двойно препасан хитон и държи жертвени атрибути – патера и жезъл. В някои от плочите е изобразен и орел между двете фигури или зад Зевс. Той е с разперени или полуразперени криле. В района на Одесос и Черноморието изработката на паметниците е изключително качествена, а изображенията много детайлни. Тази детайлност е постигната чрез изсичане в дълбок релеф. Прави впечатление, че сред паметниците орелът задължително присъства, докато иконографските типове, като Зевс на колесница или пък с трите нимфи, напълно липсват, което говори, че вероятно тук са били почитани основно гръцките Зевс и Хера (тип V). А когато на плочата е само Хера, вероятно става въпрос за местно, тракийско божество.

- Трите нимфи:

Оброците, посветени на Трите нимфи, са с малки размери, като повечето късни представители на релефната каменна пластина. Те са правоъгълни, оформени с неразчленен фронтон. Рамката е плоска и неправилна, а релефното поле ниско. Трите водни нимфи са представяни една до друга. Облечени са най-често в двойно препасани хитони. Те са една след друга, хванати за ръце или за хитоните си. Косите им са или високо вдигнати в надиплена прическа, или спуснати над рамената.

- Митра:

Откриването на паметници, посветени на Митра на територията на Одесос, значително разширява ареала на разпространение на този култ по българските земи. Размерът им е малък, релефното поле не е еднакво дълбоко, а повърхностите са грубо работени и неравни. Рамките не са правилно оформени и нееднакво широки. Тези недостатъци рядко се срещат при останалите оброчни

паметници от Одесос. Самите релефни изображения представят една класическа за божеството иконографска сцена - тази на таурактонията. Композицията на сцената е централна, представяща Митра, по време на свещеното убийство на бика. Култовият момент на митичното убийство на бика олицетворява победата на жизненото начало над смъртта и триумфа на живота. Бикът е символ на могъщество и царственост, олицетворение на природните сили, смъртта и възкресението. Пролятата кръв е символ на семето на бика и олицетворява източниците на пролетно разцъфване на живота. Вероятно плочите не са изработени в Одесос, тъй като местните ателиета са задоволявали нуждите на града, а трудно може да се предположи, че граждани на Одесос биха поръчали разглежданите паметници извън града и то в ателиета, чиито произведения отстъпват от Одесоските. Предполага се, че дарителите са били или случайно минаващи през града поклонници на Митра, или преселници от източните провинции (или ветерани), заселили се около Одесос. В Одесос Митра е представен и чрез т.нар. Митраизиран образ на Хероса, т.е. като конник. Той е в ход надясно, с характерната фригийска шапка на главата. Срещу него е кръгла олтарна масичка с голяма риба на нея, като жертвен дар. Над рибата се вижда изображение на Сова. Совата е птица на мъдростта, символ на Атина Палада, но също така и на мрака и смъртта. Зад масичката се вижда дърво с разклонена корона и змия, увила се в ствола му. В корените на дървото се вижда S-овиден знак. Рибата върху олтара-масичка вероятно представлява символ за закрилата на моряк или молитва за добър улов. Символът S, от друга страна, представя спиралата на живота – смъртта и вечното възраждане.

- Хеката:

Почитана като покровителка на лова, пастирите и обществените занятия на хората, Хеката осигурявала на пътниците лек път. В Одесос тя е представяна в характерната си иконографска схема, в образа на триликата Хеката - троен образ на жена, с три тела, три или една глава и 6 ръце. Сред основните атрибути на богинята са: факелът – символ на лунния огън, змията - олицетворение на безсмъртието и ножът – символ на акушерството. Триликата богиня е

изобразявана понякога с три зооморфни глави, които могат да бъдат на куче, на змия и на кон. Кучето е животното, което е тясно свързано с богинята. Тя често е изобразявана като приемаща образа на куче или придружавана от такова.

- Кибела:

В гръко–римското изкуство Кибела е изобразявана седнала върху трон и придружавана от едно или две пантери или лъвчета. В оброците, посветени на Кибела, тя е представена в иконография, която носи една напълно различна религиозно–ритуална символика. Тя е изобразявана права в анфас, държаща патера над нисък профилиран олтар, а в другата си ръка факла. В плочите от Одесос Богинята на плодородието също е представяна права, обърната напред, облечена в дълъг хитон и химатион. В едната си ръка държи патера над олтар, а в другата кръгъл съд. Кучето тук е символ на вярност, бдителност и знатност, то е смятано за посредник между небесните и земните сили, асоциирано със задгробния живот и страж на подземното царство.

V. ПЕТА ГЛАВА: ЗА РИТУАЛИТЕ И „НОВАТА” РЕЛИГИЯ

1. За оброчните плочи и ритуалите:

Четвърта глава съдържа 17 страници и засяга въпросите за ритуалите, които могат да се открият представени върху оброчните плочи пряко или косвено, както и въпроса за осъществяването на връзката между старите ритуали практики, тези на християнството.

Ритуалите се явяват основните инструменти на религията и култовете. С времето отделните действия при почитането на боговете били обвързани в ритуално – обредна система, характерна за всеки народ и дори за всяко населено място. За почитането на боговете били извършвали различни действия, сред които – шествия, жертвоприношение, гадаене и различни празненства.

Въпреки добре познати от материалната култура, тракийските практики остават без собствени писмени източници за себе си. Представяни чрез гръцките извори, те били вградени единствено в образния език. Признак за един от

основните ритуали при траките е т. нар. сцена соена *fonebris*, която попада в много близка връзка в изображенията на оброчните плочи. Става въпрос за пиршествата при смърт и хероизирането на покойника.

Като строго йерархично общество, траките не само хероизирали покойниците си, но техният владетел трябвало да се докаже като най-добрия във войната, лова и заклинателските си умения. Това е смисълът, който носят сцените на схватки с диви зверове и глигани (група III). Това се е правело, не само за да бъде въведен в царски сан владетелят, за защита привилегиите на властта и достойнството да управлява, но и за посвещаването на младите момчета в мъжество. Победата над „глигана“/дивото животно и преминаването на изпитание, стават митологичното условие за превръщането на младежа в мъж и побеждаването на реда над хаоса.

Сред почитаните божества, едно е в особена връзка с Тракийския конник и това е Аполон. Причината за особените отношения между тях е представянето на сцена от иконографския репертоар на Тракийския конник, а надписа съотнася посветения паметник към култа на Аполон. Причините за това вероятно се крият, както в соларната символика на двата персонажа, така и в медиаторските и дуалистичните им функции. Това своеобразно смесване и преливане между двете божества може да се отдаде на срещата на различните култури на територията на Одесос, което безспорно предизвиква една естествена религиозна симбиоза между двата образа.

Изобразяването на Зевс и Хера с патери в ръцете, прострени над олтари, пък говори за извършването на ритуали, свързан с възлиянието на течности. Това им действие ги представя като върховни покровители и жреци. В повечето случаи те са представяни, като неразделна божествена двойка, вероятно в контекста на покровителството на семейството и върховни господари на небесното царство.

Когато става въпрос за елементи на култа в изображенията на оброчните плочи, не може да бъде пропуснат Бога на виното. Представян в компанията на сатири и нимфи, увлечени в екстатичен ритуален танц, с музикални

инструменти наоколо, се приема, че под влиянието на „лозата” и виното, музиката и танца, ритуалите били съпроводжани с необуздано веселие и диви сексуални оргии. Предполага се, че участниците в мистериите изпадали в екстатични състояния, поради употребата на вино, смесено с отвара от халюциногенен бръшлян. Като бог на умиращата и възраждащата се природа, Дионис безспорно е бил на особена почит, без значение от позицията му на гръцко или на тракийско божество.

Сред почитаните божества били и здравословната триада – Асклепий, Хигия и Телесфор. При представянето на триадата, често един от тях носи в ръцете си яйце - символ на жизнеността и новия живот. След като е представяно яйцето, може да се направи заключение, че то е играело важна роля в ритуалите при почитането на триадата. Една от вероятностите за това е поднасянето или даряването на яйце при церемониите.

Сред почитаните в Одесос здравословни божества са и Трите нимфи. Култът към тях се изразявал в поднасянето на безкръвни дарове и вотивни релефи с посвещения и молби. Изобразяването им с патери и излизващи различни течности подчертава връзката с водата и здравословното ѝ влияние. Вероятна практика е обливането на олтар с вода и поднасянето на различни дарове. Позицията на нимфите също говори за прилагането на различни от останалите божества практики. Изобразяването им в пози наподобяващи танц, говорят за възприемането му като част от ритуалната практика. Това прави и връзка с днешните народни вярвания за самодивите.

В Одесос е засвидетелствана и почитта към различни източни божества, сред които Митра и Хеката. Образът на Митра, представян върху оброците, недвусмислено говори за извършвания ритуал – мистичното убийство на бик. Героят, в случая върховният жрец, убива бика и семантично известява за „края” или настъпването на есента. Чрез проливането на животинската кръв (бичата) земята (Майката земя) е „оплодена”, за да даде нов живот през пролетта в лицето на новата реколта. Тези, и всички практики на поднасяне на кръвна жертва, може да се разглеждат като отпечатък в народния обичай курбан.

Животното се заколва ритуално, пречиства се под влиянието на огъня и се консумира колективно. Той е дар, предназначен за „боговете” с цел закрила, да се осигури възраждането на природата и полагане на новия живот през пролетта.

Колкото до Хеката, то трудно може да се съди за ритуалите и обредите, свързани с нея. Изобразените факли в ръцете ѝ предполагат извършването на обичай, свързан със запалването на огньовете или факли.

2. За връзката с християнството:

След началото на IV в. ситуацията по отношение на религията и религиозните отношения се променя категорично в целия античен свят. Това става с разпространението на християнството, чиито корени могат да се търсят още в I – II в. Официалната власт закривала старите езически храмове и прокламирала за въздържане от жертвоприношения. Всичко това ескалира с обявяването на новото учение за равнопоставена религия на останалите вявания и достига апогея си през 391 г., когато бил издаден специален закон срещу многобожието. Законът осъждал сурово почитането на изображения, създадени от човешки ръце, и забранявал окончателно, както публичните, така и частните жертвоприношения.

Близостта на Одесос до столицата на Източната Римска империя също оказвала огромно влияние на религиозния живот в града. Като последица от повсеместната победа на монотеизма, в първата половина на IV в., култът към Тракийския конник/ Хероса и останалите почитани божества почти изчезнали. Въпреки това, черти от тях били запазени в образите на редица светци и народни обичаи. Така например Тракийският конник може да се възприеме като прототип на християнския Св. Георги - светецът ездач и копиеносец, убиващ ламията, олицетворение на злото и зимата, представян като покровител на възраждащата се природа, на растителната вегетация и на раждането на домашните животни. Функционално–семантични връзки могат да се открият и

между Тракийския конник и един друг християнски светец – Архангел Михаил. Последният е възприеман като „княз”, „водач на Господното войнство”, пазител на божии тайни и главен борец против дракона/дявола. Иконографски светецът е представян като воин–конник, с копие в ръка. Той пронизва дявола в образа на змей/дракон, а конят му го тъпче с краката си. Богът–ездач на траките е също воин–копиеносец и по основната си семантика борец срещу демоничните сили на мрака и хаоса, олицетворявани от глигана върху живописните пластически композиции с негово участие. Друг култ, който може да открие своите корени в античността е този към Св. Марина. Могат да се видят корените му в почитането на Великата богиня майка, позната като фригийската Кибела, понякога интерпретирана като тракийската Бендида, елинизираната Артемида и романизираната Пазителка на градовете. В контекста на т.нар. фолклорно християнство, успешно се осъществява връзка между нея и Св. Марина. Като управителка на огъня и често почитана от хората в дълбоки пещери, в близост до водни извори, Св. Марина, също като Великата богиня майка била приемана за покровителка на семейството и семейното огнище. Друг приеман образ е този на Сина слънце в лицето на Св. Илия. Той е представян с буйна брада и коса, носен от колесница, теглена от впряг коне. Тези иконографски черти на светеца носят силните връзки със слънцето и релация с Хелиос и Зевс. Св. Илия се възприема като покровител на светкавиците и гръмотевиците, което още веднъж показва връзката със Зевс Гръмовержеца. Понякога в християнската иконография Св. Илия и Св. Марина са изобразявани заедно (**фиг. 14**). Този образ силно напомня на един оброчен паметник от гр. Одесос, **кат. № 125**, от II – III в., при който са представени Зевс и Хера, според класическата си иконография – прави с жезли в ръцете и съдове за възлияние, надвесени над олтари. Особеното в паметника е овенчаването на главите на древногръцките божества в нимбове – йерархични символи, които напълно свързваме с християнската традиция и светци.

И докато през IV – VI в. всичко това носело все още духа на античното гръко-римско изкуство, то в Одесос и цялата Византийска империя се налага

отдалечаването от реалистичния гръко–римски стил и средновековните зографи открили нов начин за изразяване на идеите от християнската религия и богослужение – иконописването. С поставянето на неговите основи, постепенно оброците били изместени, забранени и забравени, като част от старите вярвания, обреди и ритуали за почитането на едни, вече езически, божества.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

При изпълнението на поставените задачи и постигането на целта на изследването могат да се направят няколко генерални извода:

1. Одесос и град–колония, основана от гърци, но благодарение на благоприятното ѝ местоположение, тя се превръща във важен икономически, търговски и културен център на Западното Черноморие.

2. На второ място се очертават връзките между няколко етнически групи – гърци, траки и римляни, които успешно си взаимодействат и изграждат една уникална по рода си икономическа и културна симбиоза. Втората - успешно проследима чрез белезите на т.нар. религиозен синкретизъм, изразен в паметниците на културата и в частност на скулптурната пластика и оброчните плочи.

3. В условията на балансирані взаимовръзки жителите на колонията и околностите изграждат един пъстър и уникален сам по себе си религиозен пантеон, който няколко пъти променя вида си.

4. Силно влияние в религиозния живот на Одесос оказват тракийските вярвания, изразени в почитта на т.нар. Тракийски конник. Направеният опит за изграждане на класификационна зависимост между паметниците на Тракийския конник, предлага единна нова гледна точка, по отношение на критериите за структурирането и изграждането ѝ.

5. Въпреки че останалите оброчни плочи от Одесос не предполагат възможност за типологизиране, при сравнението им с паметници от други части на страната, ясно се очертава тяхната индивидуалност и елементите, характерни за местните скулптурни ателиета.

6. Предходният извод неизменно води до настоящия, а именно, че несъмнено съществуват местни ателиета и по-голяма част от произведенията носят чертите на големите градски скулптурни центрове на провинцията, със своето високо качество и сложност на изразния език.

7. Очертават се зони на струпване на оброчен материал, което говори за вероятното локализиране на храмовете в Одесос и региона. На базата на това са изградени примерни карти.

8. При иконографския и стилъв анализ се направиха редица изводи, както по отношение на изображенията на Тракийския конник, така и на останалите божества. Сред един от основните е този за разглеждането образа на Хероса в три аспекта на култа – конникът като върховен цар и жрец (представян по време на жертвоприношение), конникът като върховен цар и ловец (при представянето му по време на лов) и същият, като медиатор между два свята.

9. Откриха се обреди и ритуали, представени напълно или само загатнати чрез изразните средства на скулптурната пластика в лицето на оброчните плочи.

10. Очертаха се линии на преминаване на някои от култовете и ритуалите, и дори черти на самите почитани божества, от Античните им представители в аспектите на християнството и народните вярвания.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

1. Култовите практики на Одесос в оброчни плочи. – В: Млада наука за изкуствата. Научна сесия за докторанти. София, 2010, 187-193 с.

2. За типологията на оброчните плочи с изображение на Тракийски конник от Одесос и хинтерланда. – Журнал за исторически и археологически изследвания. Шумен, 2013 (под печат)